

RENDSZERSZEMLELET A BÖRTÖNLELKIGONDOZÁSBAN

A LELKIGONDOZÓ HELYZETE A „BÖRTÖN“ RENDSZERÉBEN

—◁○▷—
KASZÓ GYULA

Rövid tanulmányomban a börtönlelkészi szerep összetettségének vázlatos érzékeltetésére és körvonalazására vállalkozom azzal a céllal, hogy a konstruktivizmus és a rendszerszemlélet irányából érkező impulzusok nyomán irányvonalakat mutassak fel a megterhelő helyzetek kezeléséhez. Bár eszmefuttatásom során súlypontozottan a börtönlelkészséget tartom szem előtt, arra biztatom az Olvasót, hogy mintegy vetítívászonként vegye figyelembe mindenkori saját (lelkigondozói) tapasztalatainak horizontját, és így saját gyakorlatára nézve is próbáljon profitálni referátumomból.

A LELKIPÁSZTORI SZEREP

A lelkipásztori szerep be-, ill. kitöltése nehéz életfeladat, amely mindenki számára komoly kihívást jelent, aki ezt a hivatást választotta. A feladat fontosságát az a tényállás is bizonyítja, hogy a posztmodern korban az absztrakt rendszereknek – mint amilyen a nagy intézmények sorában az egyház is – a társadalom és annak tagja nem automatikusan, hanem csak a rendszert képviselő személyeken keresztül szavaz bizalmat attól függően, hogy azok hitelesítik-e szerepük felvállalásával az őket delegáló rendszert, ill. az általa képviselt ügyet.¹ Krisztus missziói parancsának fényében nagy felelősségről van tehát szó – s ez a felelősség (akárcsak a szerepvállalás) a lelkipásztor egész személyiségét megterheli.

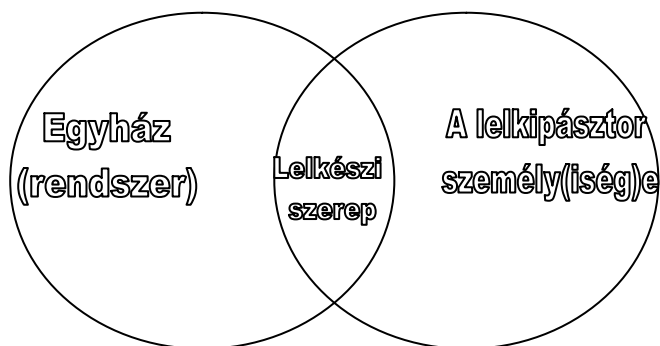
Egy lelkésznek ráadásul nem egy, hanem sok, olykor egymásnak ellentmondó szerepet kell felvállalnia és hitelesítenie: igehirdető, liturgus, tanító, lelkigondozó, vezető, stb...² Ráadásul a több oldalról érkező elvárások gyakran nem csak ellent-

¹ Vö. Giddens, A.: *Konsequenzen der Moderne*, Frankfurt am Main, 1995, 113.

² A különböző szerepekhez, elvárásokhoz, súlypontokhoz vö. pl. Josuttis, M.: *Der Pfarrer ist anders. Aspekte einer zeitgenössischen Pastoraltheologie*, 2. Aufl., München, 1983. Josuttis, M.:

mondásosak, hanem irreálisak is, mivel gyakran a hétköznapi életben tapasztalt problémákat ellensúlyozandó fogalmazódnak meg.

Maga a szerep egyrészt a kívülről (többek között az egyházi rendszer felől), másrészt pedig az érintett lelkész személy(iség)e felől érkező impulzusok találkozási/ütközési mezején bontakozik ki.³

Ebben a (legalább) két oldalról meghatározott erőterben a lelkipásztor személyiségére hárul az impulzusok feldolgozásának, kiegyensúlyozásának konfliktusokkal és problémákkal terhelt feladata. Aki hivatását komolyan veszi, önkéntelenül szembesül azzal, hogy a sok már-már univerzális elvárás, a lelkipásztorok oldalán pedig a megfelelésre irányuló aktivitás – ami egymást katalizálva gyakran kiégésbe torkollik⁴ – a szerep-betöltés területére szorítja vissza és koncentrálni az illető személy életét.

A lelkipásztori szerep felvállalása viszonylagos biztonságot nyújt – nem utolsósorban azért, mert a szerepet megtestesítő személy az őt delegáló rendszer támogató vektoraira is támaszkodhat. Nagy veszélyeket hordoz azonban magában az, hogy az egyházzal (mint rendszerrel), ill. az egyházon belül folytatott kommunikáció a lelkipásztor életében szinte kizárólagossá válhat. Megvan a veszélye annak, hogy a rendszer a személyiség egészére kiterjeszti igényeit (gondoljunk

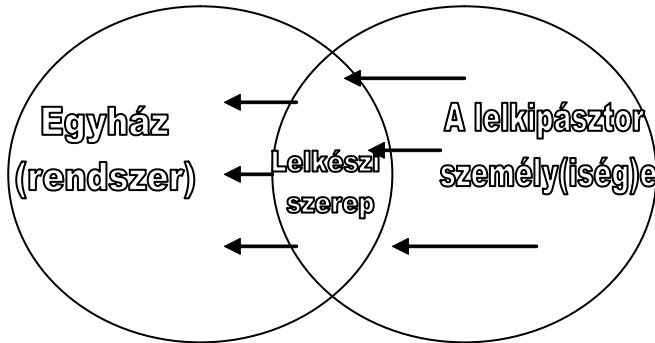
Der Traum des Theologen. Aspekte einer zeitgenössischen Pastoraltheologie 2, München, 1988. Boross Géza: *Pástoráltheológia*, Budapest, 1997.

³ Vö. Klessmann, M.: *Seelsorge. Begleitung, Begegnung, Lebensdeutung im Horizont des christlichen Glaubens. Ein Lehrbuch*, Neukirchen-Vluyn, 2008, 320sk. Az alábbi ábra az *i. m.*, 321. oldalán található vázlat témánkra vonatkoztatott változata.

⁴ Ebben az összefüggésben érdemes fontolóra venni az ún. „segítő szindróma” és a „Burnout” kérdéskörével kapcsolatosan megfogalmazott figyelmeztetéseket (amelyek részletes tárgyalása azonban nem célja ennek a rövid tanulmánynak). Jó összefoglalást nyújt pl. Klessmann, M.: *Pastoralpsychologie. Ein Lehrbuch*, Neukirchen-Vluyn, 2004, 520skk.

csak a tradicionális lelkész-képre), s bekebelezési tendenciái a funkcionalizálásig fokozódnak. Az elkötelezett személy a maga oldalán szintén motivált a bekebeleződés irányába elmozdulni.

A rendszer funkcionáló tendenciájának és a lelkipásztor szerepbe-menekülésének találkozása behatárolja az érintett személy(iség) kommunikációs gazdagságát, aminek következtében a lelkész egyre kisebb térre szorul vissza (pl. a templom, a parókia és a temető bűvös háromszögébe), képtelenné válik az általa képviselt ügy hitelesítésére saját rendszerén, az egyházon kívül, s végeredményben nem tudja hitelesíteni az egyházat a rendszer határain kívül. Csábító, de végeredményben nagy hiba a kommunikáció beszűkülésének ellensúlyozása a rendszerrel való kapcsolat intenzívebbé tétele, a lelkészi szerep (rendszer irányába történő) tágítása, és a személy(iség) rendszerbe történő beolvadása által.

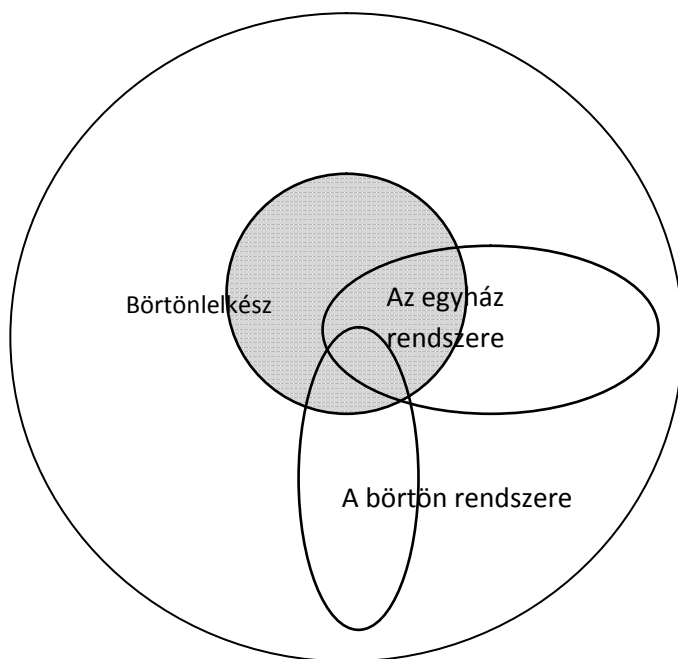
A rendszerben történő „felolvadás” nem alábecsülendő hátránya a kommunikációs képesség elvesztése a rendszeren kívül álló emberekkel – ami pedig Krisztus missziói parancsának betöltését, s így a lelkipásztori munka egyik döntő teológiai motivációját veszélyezteti.

KÉT RENDSZER SZORÍTÁSÁBAN

Tovább bonyolódik a felvázolt helyzet, ha a lelkipásztor egy másik absztrakt rendszerrel is intenzív kommunikációt kénytelen folytatni, s így egy másik olyan rendszer szerves részévé is válik, amely szintén erőteljes bekebelezési tendenci-

ákkal⁵ rendelkezik. Ilyen rendszer a börtön,⁶ s így példa a különlegesen konfliktusokkal és problémákkal terhelt szolgálati munkaterületre a börtönlelkigondozás.

A börtönlelkésznek több rendszernek kell megfelelnie, több közegben kell egyszerre megtalálnia és betöltenie szerepét, mivel szolgálata teljesítése közben egyszerre két komplex rendszer része: az egyház és a börtöné.⁷ Mindkét rendszer részéről erőteljesen jelentkeznek a fentebb vázlatosan érzékeltetett beolvastó, funkcionáló tendenciák, ami fokozott megterhelést jelent a börtönlelkész személy(iség)ére nézve.⁸

⁵ „Gefahr der Verzweckung” (ld. Ziemer, J.: *Seelsorgelehre: Eine Einführung für Studium und Praxis*, Göttingen, 2000, 115), „Vereinnahmung durch das System ‚Gefängnis’“ (vö.: Kaszó Gyula: Systemtheoretische Überlegungen zur Situation der Gefängnisseelsorger im System „Gefängnis“. In: *European Journal of Mental Health. Individual, Family, Community and Society*, Vol. 1, 2006, 91-108).

⁶ A „börtön” kifejezést itt és az ehhez hasonló megfogalmazások alkalmával nem jogi (büntetés-végrehajtási fokozatok között differenciáló), hanem átfogó értelemben használom – ahogyan a „börtönlelkézi szolgálat” és a „börtönmisszió” terminusok használata sem korlátozódik csupán a börtönre, mint intézeti típusra.

⁷ Nyilván vannak más meghatározó rendszerek is (pl. a lelkipásztor családja), itt azonban erre a két nagy rendszerre összpontosítunk.

⁸ A téma részletesebb kifejtéséhez vö. Kaszó Gyula: *Gefängnisseelsorge in Ungarn. Historische, systemisch-pastoralpsychologische und theologische Perspektiven*, Budapest, 2007, 137skk.

Mivel fentebb vázlatosan már kitértünk az egyház rendszere felől érkező impulzusok néhány kérdésére, most a másik rendszert vizsgáljuk meg röviden. A büntetés-végrehajtás egy „totális intézményrendszer,”⁹ amelyben minden dolog megvizsgálásának és elfogadásának mércéje a rendszerkonformitás. Egy a büntetés-végrehajtáshoz hasonló zártágú rendszer automatikusan keresi az új tényező – és ilyen volt a rendszerváltás, ill. a börtönlelkészi szolgálat beindítása¹⁰ után a lelkipásztor – magába foglalását fogalmi, célbeli szinten egyaránt.¹¹

Az egyház, mint (intézmény)rendszer egy ilyen rendszerbe igyekezett kiterjeszteni hatását, érdekképviseletét a börtönlelkészi szolgálat elindításakor, amivel fokozottan nehéz feladat elé állította a börtönlelkészeket. A börtönben szolgálatot vállaló lelkigondozók két nagy rendszer szorításába kerültek – anélkül, hogy bármelyikre maradéktalanul támaszkodhattak volna.¹²

Jogosan tehető fel a kritikus kérdés: Hogy lehet a kettős elköteleződés körülményei között ép lélekkel kibírni? Hogy lehet úgy ellenállni a funkcionalizáló tendenciáknak, hogy az evangélium továbbadásához szükséges interakciós képesség ne csökkenjen, hanem ha lehet, növekedjen, és a missziói parancs értelmében Isten ügyének szolgálatába állítható legyen?

NYITÁS ÉS KIBONTAKOZÁS A SZORÍTÁS KÖZEPETTE

A feszültség csökkentésére irányuló kísérletek három csoportba sorolhatók, s mindegyik reflektálható a konstruktivizmus és a rendszerszemlélet felismerésének segítségével: a feszültség figyelmen kívül hagyása (reflektálatlan elfogadás), pozitív elmozdulás egy rendszer irányába, ill. negatív hozzáállás a rendszerek

⁹ Ld. Goffmann, E.: *Asyle: Über die soziale Situation psychiatrischer Patienten und anderer Insassen*, Frankfurt a. M., 1972, 11.

¹⁰ Vö. 13/2000. (VII.14.) IM. rendelet a börtönlelkészi szolgálatról. In: *Magyar Közlöny*, 2000 Nr.74, 4696. A szolgálat elindításának előzményéhez vö. Kaszó 2007, 123skk.

¹¹ Ez a bekebelezési tendencia jól tükröződik a börtönlelkészi munkát dicsérő, bv-s szakemberek tollából származó tanulmányokban is. Vö. pl. a bv. egykori országos parancsnokának felsorolászerű összefoglalását: Bökönyi István: A magyar börtönlelkészesség története 2000-ig, visszaállításának előkészítése, működésének tapasztalatai. In: *Börtönügyi Szemle*, 2001/4. szám, 73-80. itt 79-80.

¹² Mooré Károly tapasztalatainak összefoglalása 1910-ben sajnos 100 évvel később sem veszített sokat aktualitásából: „Csodálatos, hogy ref. anyaszentegyházunk mily kevés gondot fordít ezek /KGy: a problémák/ legyőzésére; [...] Minket, egynéhányunkat oda kölcsönöz a bűn megtorlására létesített intézetekhez az igazságügyi kormánynak, hogy mi egyedül küzdjünk meg annak egész táborával! S küzdelmünkben teljesen magunkra hagy, munkálkodásunkban nem támogat, se számba nem veszi azt, hogy tettünk-e valamit, értünk el eredményt?!” Mooré Károly: A fegyenczek érdekében! In: *Református Szemle. Az Erdélyi Református Egyházkerület hivatalos lapja*, III. évf., Kolozsvár, 1910, 25-27. 38-41, itt 25-26.

egyikéhez, s végül tudatos ingamozgás, s annak nyomán az interakciós képesség növelése.

A feszültség ignorálása, ill. tudatos reflexiójának mellőzése

Az egyház és a börtön, mint „operative zárt rendszer”¹³ nagyon érzékenyen és általában mereven reagál az irritációkra (elszigetelés, ellehetetlenítés). Ezzel párhuzamosan díjazza a pozitív odafordulást – pl. azt, ha valaki alárendeli magát a rendszeren belül érvényes írott és íratlan szabályoknak. Ezzel a rendszerrel kapcsolatba lépő személyt a kritikátlan beolvadás irányába kondicionálja.

Ha a börtönlelkész tudatos reflexió nélkül kerül a kettős elkötelezettség, ill. a két irányból érkező kondicionálás szorításába, idővel felmorzsolja a két rendszer eltérő szabályainak ütközése.¹⁴ Mivel mindkét rendszerben meg kell állnia helyét, s ennek érdekében mindkettőnek alárendeli magát az adott helyen, az így keletkező feszültség identitását kérdőjelezi, s hosszú távon törli meg. A két rendszer két külön világot alkot, amelyekhez külön-külön alkalmazkodik anélkül, hogy az egyes rendszerekben szerzett impulzusokkal képes lenne a másik rendszert gazdagítani, s interakciós képességét növelni. A végeredmény egy megújító impulzusokat adni, az evangéliumot egy egyháziidegen rendszerben továbbítani képtelen, személyisége gazdagságában meglopott ember.

Pozitív elmozdulás egy rendszer irányába, ill. negatív hozzáállás a másik rendszerhez.

Az imént körülírt veszélyt megérezők nagy része úgy igyekszik csökkenteni a rá nehezedő feszültséget, hogy elmozdul az egyik rendszer irányába, s annak támogató vektoraira igyekszik támaszkodni. Lehet próbálkozni a pozitív odafordulással az egyik oldalhoz, egyoldalú lojalitással letenni a voksot az egyik vagy a másik rendszer mellett. A rendszerszemlélet (és a gyakorlat tapasztalata) viszont arra figyelmeztet, hogy a rendszerek elzárkóznak a tőlük elzárkózók elől. Az egyoldalú elköteleződés nem hoz megnyugtató eredményt:

A börtön rendszerének negatív hatásaival szembesülő börtönlelkész, aki ezekkel a hatásokkal az egyház rendszerére (és megszokott kommunikációs szabályszerűségeire) támaszkodva próbálja meg felvenni a küzdelmet, sokat veszít interakciós képességéből a börtönben, s csak tovább stabilizálja azokat a szabályszerűségeket, amelyeket ellenállásával eredetileg ellensúlyozni próbált. Ha a börtönlelkész kizárólag az egyházi oldalhoz ragaszkodik, ami egyébként teljesen érthető,

¹³ A rendszerre jellemző műveletek (operációk) elsősorban magára a rendszerre korlátozódnak, s nem a külvilággal való kapcsolattartásra irányulnak. A rendszerszemléleti háttérhez vö.: Luhmann, N.: *Einführung in die Systemtheorie*. szerk.: Baecker D., Heidelberg – Kempton, 2003, 18. és 92sk.

¹⁴ Vö. Jesse, J.: *Lebenswelt Gefängnis – aus systemischer Sicht*. In: Greive, W. szerk.: *Die Lebenswelt der Gefangenen, Loccumer Protokolle 2/1989, Loccum 1990*, 22-31, 25skk.; Kaszó 2007, 159skk.

egy idő után ellehetetlenül a helyzete a börtön rendszerén belül – s végeredményképpen pont azt nem tudja megtenni, ami miatt egyoldalúan elköteleződött, nem tud evangéliumot hirdetni. Minél szabadabban áll a börtönlelkész (az egyház rendszeréből érkezve) a börtön rendszeréhez, annál jobban szorongatja ez a rendszer. Ha viszont ez utóbbiba olvad bele, meghasonlik: funkcionálizálódik, s jó büntetés-végrehajtási munkatárssá válik – de megszűnik lelkész lenni. Az egyoldalú elmozdulás egyoldalúságba torkollik.

Úgy tűnik tehát, hogy a börtönlelkész nem tudja elkerülni azt, hogy stabilizálja a börtön egyébként is merev rendszerét: akár passzív, akár aktív, akár alkalmazkodik és belesimul ebbe a rendszerbe, akár változásra irányuló impulzusokat próbál meg közvetíteni a rendszer negatív hatásaival szemben, hozzájárul a börtön, mint operative zárt rendszer fenntartásához, stabilizálásához.¹⁵

A bevonódás és tartózkodás tudatos gyakorlása mindkét rendszer irányába.

Ahhoz, hogy egyáltalán interakcióba léphessünk egy operative zárt rendszerrel, és hogy pl. evangéliumot tudjunk tolmácsolni a börtön falain belül, ismernünk kell az adott rendszeren belül ható szabályszerűségeket és erővonalakat. A börtönlelkésznek megvan az esélye arra, hogy megismerje, milyen körülmények között, mikor és milyen impulzusok iránt fogékony a börtön rendszere. Ezt viszont csak akkor tudja megtenni, ha definiálta, kialakította, s szolgálata közben tudatosan szem előtt tartja lelkipásztori identitását, és nem passzívan sodródva, hanem tudatos aktivitással bevonódik a börtön belső életébe, feltérképezve megismeri azt, s ennek nyomán tudatosan felvállal és betölt egy szerepet, miközben állandóan figyel és tanulja a hitbeli impulzusok közvetítésének, s így a rendszer befolyásolásának lehetőségeit. Így, pont az „idegennek“ vélt rendszer irányába elmozdulva, annak vektoraira támaszkodva van esély arra, hogy a börtönlelkész igazán kapcsolatba lépjen, s hosszabb távon (befolyásoló) interakciót folytasson a rendszerrel.¹⁶ Eközben a lelkipásztor tudatos bevonódása és a tudatos tartózkodása közötti ingamozgásszerű váltás (mindkét rendszerben) játéktérré, kibontakozási területté alakul – lehetővé téve, hogy a börtönlelkész ne egyszerűen a két absztrakt rendszer szorítását érezze, hanem munkája révén kölcsönösen gazdagítsa ezeket a rendszereket, s így egyre gazdagabb interakciót folytatva végezze szolgálatát, az evangélium közvetítését egy „idegen” rendszerben. A börtönlelkész feladata, hogy egy olyan egyensúlyt teremtsen szerepkörain belül a különböző rendszerek között, amely mindkét rendszer irányba dinamikus

¹⁵ Vö. Kaszó Gyula: *Gefangen und frei*. In: Kramer, A./Ruddat, G./Schirmmacher F. (Hrsg.): *Ambivalenzen der Seelsorge. Festschrift für Michael Klessmann zum 65. Geburtstag*, Neukirchen-Vluyn, 2009, 159-166., 163sk.

¹⁶ Vö. részletesebben kifejtve in: Kaszó: *Systemtheoretische Überlegungen*, i. m. 91-108.

interakciót tesz lehetővé, egy tudatos és dinamikus ingázást a két rendszer között önmaga feladása nélkül. Az ilyen összetett helyzetben tevékenykedő lelki-pásztornak tehát egy sajátos rendszert kell kifejlesztenie magában/magának. Nem csupán energia-befektetésről van azonban szó az ingázás kialakítása kapcsán, hanem energia-nyereségről is, amely hozzájárulhat a pásztorális identitás építéséhez. Ahhoz is szükség van erre az egyensúlyra, hogy valódi, konstruktív párbeszéd jöhessen létre az egyház és a börtön rendszere között. Így érhető el az, hogy a börtönlelkigondozói aktivitás hozzájárul a börtön intézményrendszerének munkájához, azonban nem merül ki abban, nem válik annak részévé annyira, hogy elveszítené önállóságát, és szem elől tévesztené sajátosságait és tulajdonképpeni célkitűzését.¹⁷

¹⁷ Vö.: Kaszó Gyula: Együtt a fogvatartottakért. Néhány gondolat a büntetés-végrehajtás és a büntetés-végrehajtási intézetekben végzett egyházi munka viszonyáról. In: *Ostium in Caelo*. Jubileumi kötet dr. Bolyki János teológiai professzor 75. születésnapjára, Budapest, 2006, 224-235.